

• DE ZWERFSTEEN

PERIODIEK ORGAAN VAN DE HISTORISCHE VERENIGING STEENDEREN

Barend Cornelis Koekkoek schilderde dit fraaie Landschap bij Beek (1828). Niet zó ver bij ons uit de buurt. De reden dat wij u hiervan kennis laten nemen? Omdat de HVS voornemens is in het najaar een excursie te ondernemen naar de stad Kleef. In die stad bevindt zich namelijk het B.C. Koekkoek-Huis, een museum dat geheel gewijd is aan de werken van de zeer begaafde landschapsschilder, die het zelfs zover gebracht heeft dat hem een Koninklijke opdracht verstrekt werd door Willem II. Niet de minste dus onder de schilders. Een vooruitblik vindt u op de pagina's 14 en 15

- De tweede Zwerfsteen van 2008 ligt op tafel. Een leuk gevarieerd nummer, al zeg ik het zelf. En de verhalen betreffen allemaal de wederwaardigheden van mensen. Nu even niet beschrijvingen van op zich interessante gebouwen, maar expliciet de mens centraal. Soms zoals ze naar voren komen uit diverse documenten (Herman Nieuwenhuis, pagina 3), soms in de vorm van persoonlijke herinneringen, aangevuld met foto's van 'toen' (Juus Wijers, pagina 6).
- Een tweede bijzonderheid, durf ik toch wel te noemen, is dat het allemaal draait om mensen uit ons eigen Steenderen. Dat is ook niet altijd het geval. De enige uitzondering daarop zit in het artikel over de 'Schilder met het verfijnde penseel', Barend Cornelis Koekkoek, daar kunnen we met de beste wil van de wereld geen dorpsgenoot van maken. Maar een deel van zijn 'erfenis' bezichtigen, kunnen we wel en daartoe gaan we naar Kleef.
- En we sluiten gewoontegetrouw af met onze eigenzinnige puzzelrubriek.

HVS

2008/2

ISSN: 1386 - 5943

Oplage: 400

Juni 2008

Van het bestuur

Op het moment dat ik dit stukje schrijf is de laatste week van mei begonnen. We hebben deze maand kunnen genieten van prachtige dagen en ook de natuur ziet er nu op zijn best uit. Als u dit stukje leest hebben we de langste dag van het jaar er al weer opzitten.

Ik kan u melden dat de gemeente Bronckhorst ten aanzien van de Caerte van de Groote Emmer haar aansprakelijkheid hiervoor heeft erkend en ons daarvoor financieel gezien schadeloos heeft gesteld. Hiermee kan een lang slepende kwestie, die telkens terugkeerde op onze bestuursvergaderingen, worden afgerond.

Wat ons als bestuur thans bezighoudt is vooral het vinden van nieuwe huisvesting voor het opslaan van ons archief en waar we ook bijeenkomsten en vergaderingen kunnen houden. Het is niet alleen de huisvesting maar ook de financiële consequenties die dit met zich brengt waar we ons als bestuur over dienen te buigen.

De archiefcommissie heeft een start gemaakt ons archief te digitaliseren. Ook hier zal nog menig uurtje inspanning nodig zijn voor dat alle spullen in bestanden zijn ingebracht. Ik wens de archiefcommissie hierbij veel sterkte deze klus te klaren.

Tot slot wil ik u nog attenderen op de excursie naar de St. Martinus Kerk te Baak op woensdag 25 juni om 19.30 uur en op zaterdag 28 juni om 15.00 uur. Ik wens u allen een fijne zomer en een goede vakantie.

Wim Achterkamp,
Voorzitter

Van de redactie

De zoekopdracht van dit kwartaal kunt u vinden in het voorgaande nummer van De Zwerfsteen, op pagina 5. Zijn er onder de lezers personen die zichzelf menen te herkennen in één van de afgebeelde kinderen. Zo ja, dan hebt u er vast een verhaal bij te vertellen. Dat willen we graag horen! Neemt u even contact met ons op? (Reacties graag schriftelijk). Emailadres van redactiesecretariaat staat hiernaast.

Colofon

De Zwerfsteen is de kwartaaluitgave van de Historische Vereniging van (de voormalige gemeente) Steenderen, opgericht 1 juni 1992.

REDACTIE:

Eindredacteur: Wim de Lange
Weth. Massinkstraat 3
7227 DB Toldijk
Tel. 0575 452870
Email: wdelange2@planet.nl

Redactiesecretariaat:
Mieke van der Valk
Dr. A. Ariënsstraat 44
7221 CB Steenderen
Tel. 0575 450998

Redactieleden:
Wim de Lange
Herman Nieuwenhuis (tel. 441360)
Mieke v/d Valk

Correctie:
Anneke Parent

Redactiemedewerkers:
Anton Metz en Wil Gijsman

BESTUUR:

Voorzitter: Wim Achterkamp
Bronckhorsterweg 32
7221 AC Steenderen
Tel. 0575 451747
Fax 0575 450966

Secretaris: Gerard Wesselink
Schoolstraat 2
7251 XR Vorden
Tel. 0575 441489

Penningmeester:
Bertus Rietberg
Hoogstraat 23
7227 ND Toldijk
Tel. 04575 452004

LEDEN:

Willy Pasma
Dr. A. Ariënsstraat 39
7221 CB Steenderen
Tel. 0575 452457

Monique Willems
De Berken 9
7221 GN Steenderen
Tel. 0575 251221

Fred van der Mije
Hofstraat 4
7223 LR Baak
Tel. 0575 441806

Rob Gosselink
Prinsenmaatweg 2
7224 NE Rha
Tel. 0575 451374

CONTRIBUTIE

De contributie bedraagt 15 euro per jaar per adres.

Bankrelatie:
Regiobank Steenderen
Bankrekening: 685289710,
ten name van
Hist. Ver. Steenderen.

Losse nummers van de Zwerfsteen zijn te verkrijgen bij het secretariaat. Kosten: 2,50 euro per stuk; 3,50 euro in geval van omvangrijker uitgaven.

door
Herman
Nieuwenhuis

Het toeval is de wereld nog niet uit.....

Dat De Zwerfsteen niet alleen door de inwoners van Steenderen wordt gelezen, maar ook daarbuiten kunnen we mede afleiden uit de post die binnenkomt bij het redactiesecretariaat en de secretaris van onze vereniging. Zo ontvingen we twee dikke enveloppen met artikelen en fotokopieën die te maken hadden met de artikelen over de molen van Franken en Café Restaurant De Engel in De Zwerfsteen 2007/4. Het aardige was dat twee familieleden onafhankelijk van elkaar reageerden.

We kregen namelijk een brief van Jan Eijmans uit Loenen en een andere van Jos Stoetzer uit Boxmeer, die getrouwd is met Trees Eijmans, een zwager van Jan dus. Onderstaand artikel is gebaseerd op de informatie die ik van deze familieleden heb gekregen.

Uitvoerige aanvullende reacties op De Engel en Molen van Franken

Jan Eijmans is geboren op 22 juni 1943 in Steenderen. De ouders van Jan woonden aan de Bronkhorsterweg, toen nog nummer 104, het huis tegenover de katholieke kerk. Dit huis werd gebouwd in 1938 en het bood naast het woongedeelte ook plaats aan een herenkapsalon waar de vader van Jan werkzaam was, een dameskapsalon waar Dora Eijmans, een vrijgezelle zus, werkte en een zadelmakerij, waar Toon Eijmans, een vrijgezelle broer van de grootvader van Jan, werkte. Dan was er nog een winkel die gerund werd door de moeder van Jan, Johanna Eijmans-Gebbing (zie ook verderop in dit artikel). De zadelmakerij werd rond 1946 opgeheven en deze ruimte werd bij de dameskapsalon getrokken.

De hernieuwde kapsalon werd in 1947 geopend. De vader van Jan Eijmans was naast herenkapsalon

per ook grimeur voor de plaatselijke toneelverenigingen in Steenderen, Bronkhorst en Olburgen. Naast het schminken, maakte hij ook pruiken en schilderde decors. (Zie op de volgende pagina een afbeelding van het getuigschrift van dhr. Koerselman, directeur van de Raiffeisenbank).

In 1965 werd de herenkapsalon verhuurd aan de heer Peter Klaassen uit Hengelo, later kreeg hij ook de dameskapsalon. In 1968 werd het huis verkocht aan de familie Geurts. Mevrouw Geurts woont er nog steeds en ook is er de SNS Regio Bank gevestigd.

Organist

De grootvader van Jan was organist in de katholieke kerk. Op de volgende pagina is een afbeelding

Foto gemaakt bij de opening van de hernieuwde kapsalon in 1947.

ding van een gedeelte van het programmaboekje dat werd gebruikt bij de ingebruikneming van het nieuwe orgel, tevens werd toen het 65-jarig jubileum van M.J. Eijmans sr. als organist gevierd.
(archief Jan Eijmans).

De grootouders hadden een huis aan de Kerkhofweg (zie foto pagina 5).

Als we nog een geslacht teruggaan komen we bij Franciscus Janssen.

(Vanaf hier verschilt de informatie die ik van de twee familieleden kreeg enigszins).

Uit een akte uit 1869, die ik van Jos Stoetzer kreeg, blijkt dat deze Franciscus Janssen (de overgrootvader van Jan en Trees Eijmans) de molen ('molen van Franken') kocht voor drie-duizendshonderdzeventig gulden. Wie nu de echte bouwer van de molen is geweest, is mij niet bekend.

Deze Franciscus had een broer Gerardus Martinus. Deze Gerardus Martinus was huisprelaat van de paus, vicaris generaal in het bisdom Utrecht en hoogleraar aan het seminarie in Rijsbergen.

Hij was een bemiddeld man en kocht in 1889 de molen, de grond en het huis (zie eigendomsbewijs op pagina 5). De molen en het huis werden als nalatenschap geschonken aan de grootmoeder van Jan en Trees. Zij heeft de molen op een bepaald moment doorverkocht aan molenaar Franken.

Tot zover de relatie van de familie Eijmans met molenaar Franken.

Maar het gaat verder...

In het artikel over Hein Rutten stond een foto van een aantal Steenderense ondernemers. Dit waren ook voor Jan Eijmans bekende figuren.

Karel en Johan Gebbing waren namelijk de broers van de moeder van Jan en Trees Eijmans. In 'de Achtste Steen' van april 1981 lezen we het volgende over Johanna Cornelia Gebbing, de moeder van Karel en Jan Gebbing:

Het assortiment in de winkel waar dan ook al van de rol wordt verkocht, zoals katoen, linnen en flanel, breidt zich, nu Johanna de klanten bedient, snel uit. Confectie zeggen ze, Johanna was er de grote adviseuse in. Ze genoot zoveel vertrouwen, dat één enkele meegebrachte mantel voor mensen die niet van huis konden gaan om zelf een keuze te doen, steeds de juiste bleek te zijn, althans als juiste werd geaccepteerd.

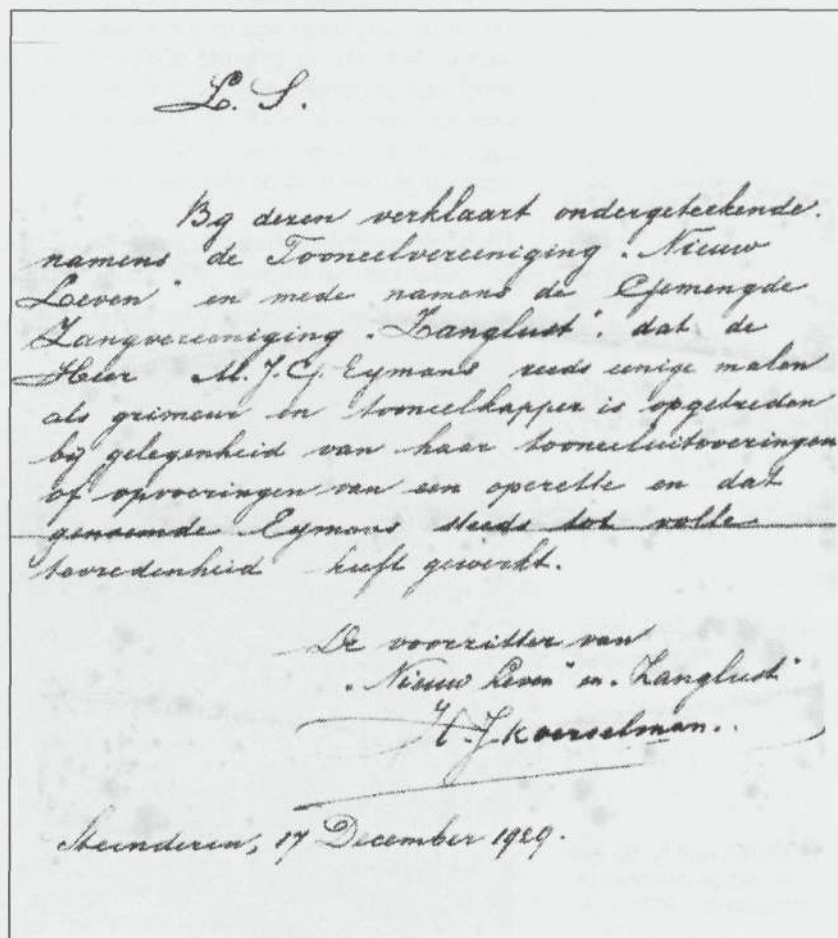
Ook Herman Rutten was geen onbekende evenals Johan de Mol. Herman was de overbuur en Johan had een soortgelijke winkel als de ouders van Jan en ze werkten veel samen.

Jan schreef ook nog iets over de dokters in Steenderen. Sinds kort hebben de huisartsen

Een pagina van het programmaboekje

Een stukje van het getuigschrift uit 1929, gemaakt door dhr. Koerselman, toentertijd directeur van de Raiffeisenbank in Steenderen

Het huis van de grootouders van Jan en Trees Eijmans aan de Kerkhofweg. Hun grootvader was ook kapper en een vrijgezelle broer van hem was, zoals gezegd, zadelmaker. Beiden hadden het bedrijf in dit pand. (de zadelmakerij werd daarna verplaatst naar het pand aan de Bronkhorsterweg.) Later heeft links de familie Keizer gewoond en rechts de familie Tiemessen (Archief Jan Eijmans).

gezamenlijk een mooi onderkomen aan de Burgemeester Smitstraat, maar in de jaren vijftig ging dat wel anders: dokter Buurke was de huisarts en die stopte in 1951. Hij had zijn praktijk zonder enig overleg overgedaan aan een arts van hervormde huize en dat viel bij vele katholieken helemaal verkeerd. Een aantal katholieke middenstanders en boeren hebben toen het doktershuis gekocht en een katholieke arts aangeschreven, dokter van Wissen. Dat de verschillen in die jaren nog wel heel groot waren bleek ook uit een artikel in de

Gelderlander uit die tijd waar Prof. Dr. W. H. van de Pol o.a. het volgende schreef n.a.v. "een herderlijk schrijven van de Generale Synode der N.H. Kerk over de R.K. kerk":

Het herderlijk schrijven is bedoeld als een ernstige waarschuwing tegen twee verontrustende verschijnselen, n.l. tegen de bedenkelijke bekoring, die de Katholieke Kerk op velen schijnt uit te oefenen en tegen de stelselmatige machtsuitbreiding, waardoor de R. K. kerk de vrijheid van het Nederlandse volk in gevaar brengt.....

N°. 17.
(K A D A S T E R)
KANTOOR VAN DE HYPOTHEEK EN VAN HET KADASTER
te Roosendaal

UITTREKSEL van den Percelsgewijzen Kadastralen
Loggen der gemeente Roosendaal

NOMMER	N A A M	V O O R N A M E N	B E R O E P	W O O N P L A A T S
...	Jansen	Gerardus Martinus	profesoor	Roosendaal
...
...

POLDEE, OORHOFT of plechtelijke hereniging (Wijk, gracht, etc.)	NOMMER VAN DE POLDEE	HOORT VAN NIMMENDONK	GROORTE	BETING DER PERCELLEN	HETZELFDE		VERWIJZING NAAR TROEGEN OF LEEZEN TONNEN
					Op	Onbezw.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
	695	Roosendaal	5340 50	4272			22 51
	611	Roosendaal	70 50	35 90			
	612	Roosendaal	02.50 50	125 50			
	613	Roosendaal	44.50 50	2470			
	819	id	29.30 80	2134			372
	820	Roosendaal	1460 90	1344 80			212 214
			14830	10422 220			212 214

Eigendomsbewijs van Gerardus Martinus Jansen van de korenmolen, huis en gronden. Vastgelegd bij notaris Kaag in Utrecht op 30 juli 1900. (archief Jos Stoetzer)

Priesmien 1

De titel "Priesmien" heeft betrekking op een schoolpleingewoonte toen mijn vader in Steenderen de lagere school bezocht. Ongeveer 100 jaar geleden dus. Graag geef ik hiervan een geïllustreerde uitleg in 'Priesmien 2'.

Het drama van Steenderense dorpsmid Herberts, beschreven in de Zwerfsteen van september 2007 had voor mij, Judius Wijers, een bijzondere lading. De beste man is natuurlijk veel te jong gestorven. 49 jaar en heengaan na een langdurig lijden, het brengt heel veel teweeg in een gezin. Als praktijktijd beoefende ik ditzelfde beroep een jaar lang bij de dorpsmid in de Bilt. Veel reparaties, maar ook veel delicaat constructiewerk voor het KNMI en het RIV. Een prachtig vak, maar het vraagt wel wat van longen en lichaam. De baas daar, leek een man van staal. Hij werd helaas, net zoals smid Herberts ook maar 49 jaar.

Goed, het jaar 1901 was bij de Herbertsen in Steenderen duidelijk een moeilijk te verteren jaar. Rouw en praktische problemen zijn niet zo maar even verwerkt. Een zware tol dus voor het gezin Herberts.

Bijna drie maanden later luidt weer het brons in de Steenderense gemeente zijn lugubere klanken over daken en landerijen. Het is 22 juni in hetzelfde jaar. Herman Judius Wijers van Logement de Zwaan (nu Super de Boer van Aalderink), mijn nooit geziene opa, overlijdt abrupt op de deel van de Zwaan, tijdens werkzaamheden bij het vee. Hij is dan net 37 jaar. Het hart begaf het en dat is in deze Wijerstak een erfelijk probleem, zoals later zal blijken.

Toen stond Opoe er dus alleen voor. Everdina Wijers-Kluvers, de achterblijvende weduwe was toen nog lang geen Opoe, dat weet ik, maar ik heb haar alleen onder die benaming gekend. Een loodzware taak wachtte haar. Vier jonge kinderen grootbrengen en een gemengd bedrijf laten draaien. Ga er maar aan staan. Hertrouwen is dan mogelijk een oplossing. En dat deed ze later dan ook. Met Andries Beeftink. De drie meisjes waren Berta 8 jaar, Gerda 6 jaar en Dies 5 jaar. Die meiden waren natuurlijk best wel blij met hun broertje, dat bij het overlijden van zijn vader nog geen 4 maanden oud was.

"t Ventje" werd 35 jaar later eerst vader van mijn broer Harm en twee jaar later zag ik het daglicht schijnen door de ramen van ons woonhuis bij de

Herman Judius Wijers 1864-1901

kruidenierswinkel in Utrecht. Dan is het inmiddels anno 1938.

Mijn vader Herman Judius runde met mijn moeder en wat personeel 11 jaar lang het goed lopende bedrijf en verkocht die zaak in 1945, enkele dagen voor het uitbreken van de oorlog. Het goede moment voor een eerlijk man. Immers weinig koopwaar betekent weinig verdienen, om maar niet te spreken over de narigheid van de distributiebonnen. Zwarte handel

Het Bruidspaar Wijers-Kluvers in 1892.

De foto is afgedrukt op blik van 0,1 mm dik. (Deze bijzonderheid is tevens de verklaring voor de schamele kwaliteit van de afbeelding. Misschien was het blik de deksel van een trommel, met daarin de 'bruids-suiker-tjes'.

Door digitale bewerking kon het beeld van de foto nog redelijk zichtbaar gemaakt worden.

**Mijmeringen
van
Juus Wijers**

*De auteur van dit verhaal geeft in de inleiding meteen al aan dat hij nog even wacht met de verklaring van de titel. Die is er wel degelijk, maar we zullen als lezers en redactie even moeten wachten op de volgende verhalen van Juus Wijers. Tot die tijd dienen we onze ziel in lijdzaamheid te bezitten!
(Redactie)*

was niets voor mijn vader. Hij kocht ook niets zwart in de oorlog. Hij ging vreselijk te keer tegen boeren die hem wel wat te eten wilden verkopen tegen woekerprijzen. Gelukkig waren lang niet alle boeren zo.

Ik ben dus nog geen twee jaar als we een huis huren in Bilthoven langs de spoorlijn.

“Die herrie van de langsdenderende treinen dat went wel”, zei mijn vader. “We gaan gewoon de eerste paar dagen in een hotel,” zei hij met een zuinig en schalks glimlachje. De kruidenier in ruste wist maar al te goed dat de huishuur door die treinenherrie lager was dan die van de huizen aan de andere kant van de weg. Inmiddels is er een geluidswal, maar wij zagen de goederentreinen met gedeporteerden op 20 meter van ons huis langskomen en soms stopten ze en door de kieren zag je dan stukken gezicht van naar verse lucht snakkende “reizigers”.

In Bilthoven huisde in de oorlog een enorme Duitse staf van de Wehrmacht achter meters dikke bunkermuren van gewapend beton en ze confisceerden de allermooiste villa's. Dit was één van de redenen waarom er vrijwel niets te eten was bij ons.

En dat was ook de reden dat er 14 keer gebombardeerd is en er 9 vliegtuigen neerstortten in Bilthoven..

Al spelend in het bos zag ik de bomluiken opengaan van de laag overkomende vliegtuigen.

Het weinige eten dat nog aangevoerd werd, werd onmiddellijk door de Duitse officieren gevorderd. Daarom werd ik door mijn moeder achterop de “fiets” naar Bronkhorst gebracht. Het werd een dramatische rit die wel 11 uur duurde.

Harm was er al drie maanden eerder door mijn vader ook op de fiets heen gebracht. Boven op de Amersfoortseberg aangekomen dacht mijn zwaar ondervoede vader een klef sneetje brood

Doopfoto van Herman Judius in 1901. In beeld: Berta, Gerda, Dies en de dopeling.

De kindersterfte was schrikbarend in die tijden. Zijn broertje, Herman Judius was het jaar daarvoor niet ouder geworden dan 14 maanden. Het nieuwe, wel levensvatbare, jonge ventje werd ook weer Herman Judius genoemd. Ook weer naar zijn vader dus.

Mijn moeder na de oorlog weer op de fiets, maar nu in betere tijden. Goedgeluimd op weg naar de Loosdrechtse plassen.

Foto uit 1949, van Mietje Wijers-Hoogervorst.

te kunnen nemen, maar Harm die achter in de voortgetrokken kar zat, had zich al ontfermd over de hele “broodvoorraad”. Ene Herman J. Wijers had zelf de kat op het spek gebonden en kon er ook niet al te kwaad over worden, al was hij natuurlijk wel diep teleurgesteld. Het pakje brood was bespaard op een heel schamel rantsoen.

Een klein klef half broodje was er voor ons gezin voor een week tijd. Met een heel zuinig gezicht verdeelde mijn vader het stukje brood, en het beetje van het kleffe deeg dat aan het broodmes bleef zitten, sneed hij er zorgvuldig af en dat at hij op. Hij legde ons uit dat dat zijn “snijloon” was.

Maar goed, ik zat dus al uren op een harde bagagedrager en moeders ploeterde voort. We denken met de veerpont bij Brummen de IJssel te kunnen oversteken, en met 5 minuten bij de familie aan te komen. Door het hoge water van de rivier, was de veerdienst gestaakt en moesten we nog wel "even" omfietsen over de brug van Zutphen. Mijn danig verzwakte moeder kon haar emoties niet meer de baas. Het werden dramatische extra uren waarbij de tranen rijkelijk vloeiden.

Warm onthaal

Bij aankomst om 7.00 uur in de avond in Logement de Zwaan wachtte ons een warm onthaal van Opoe op eieren en melk en prachtig wittebrood. De volgende ochtend vroeg fietsten we naar onze familie Breukink in Bronkhorst. Daar trof ik een stoere "verboerde" broer Harm, die me trots een lang lidteken op zijn hand toonde. Oom Hendrik had nog zo gezegd: "Niet met je handen in de bietensnijmachine". Hampie dacht dat hij het beter wist, maar kwam snel achter zijn ongelijk.

Zijn pink hing er bijna bij. Tante Berta (oud verpleegster) wist dat prima te verzorgen. Net zo als de vijf zwerende gaten in mijn benen die ik had door een gebrek aan voedsel en vitaminen. Die werden thuis in Bilthoven zo goed mogelijk verzorgd, maar de etterende gaten werden daar alleen maar dieper en pijnlijker.

Zwaar op de maag

Het flinke maal dat we bij ontvangst van tante Berta kregen, was natuurlijk veel te veel en veel te vet voor een jochie dat helemaal niets meer gewend was. Midden in de nacht ging het dan ook fout. Harm die naast me lag en bang was om ondergekotst te worden, dacht mijn mond dicht te kunnen persen, maar door de grote kracht van mijn protesterende maag, ontstond er een soort effect als van een gierwagen in functie. In het kamertje boven de deel was de lucht niet meer te harden. Licht hadden we er niet, dus viel er weinig schoon te maken. Deze zomer, 63 jaar later, hebben Marjo en ik er nog eens geslapen. We hadden nu wel water en licht, het rook er goed en de kamer heette Batavia. Een ander soort romantiek. Maar nu heet het daar dan ook Hotel Restaurant "DE GOUDEN LEEUW".

Inmiddels zijn er in Bronkhorst bijna alleen nog maar pronkstukken en dat maakt de stad uniek.

Eerste mijmering van Juus Wijers.

(Wordt vervolgd)

Tante" Berta Breukink-Wijers, als zij je verzorgde kwam het allemaal weer goed.

Verdi van Leuvensteijn-Breukink verbouwde de oude hoeve tot een pronkstuk van de stad.

door
M. v/d Haar

Ze noemen hen de gezusters Herberts

Elbert Willem Herberts is smid in Steenderen als hij in 1901 op 49-jarige leeftijd komt te overlijden. Zijn vrouw blijft achter met acht minderjarige kinderen, één zoon en zeven dochters. Daarenboven heeft zij twee meerderjarige dochters, de oudste omdat ze reeds 21 jaar is en één zuster is meerderjarig door haar huwelijk.

Allemaal vertrekken ze uit hun geboorteplaats Steenderen om elders werk te vinden en later om te trouwen. Twee zussen treden niet in het huwelijk en blijven bijna hun hele leven in Steenderen wonen. Het zijn Johanna Elisabeth (Johanna) geboren 23 mei 1878 en Petronella Maria (Marie) geboren 19 oktober 1887. Aanvankelijk noemen de dorpingen hen de meisjes Herberts en later staan ze in Steenderen bekend als de gezusters Herberts.

Ongeveer anderhalf jaar na de dood van haar man is weduwe Willemina (Mientje) op 13 oktober 1902 naar de gemeente Stad Doetinchem vertrokken. Johanna werkt dan in Ambt Doetinchem bij de familie R Emmelink.

Marie woont bij haar grootouders van vaders kant in Hummelo. Later gaat ze naar Doesburg en werkt er als huishoudster. Ze kan dat werk niet goed volhouden, want ze heeft een zwakke gezondheid.

Terug naar Steenderen

Op 1 november 1910 keert de weduwe Herberts terug naar Steenderen samen met twee van haar dochters. Volgens E.J. van Leuvensteijn-Breukink koopt de weduwe op 25 juni 1910 een huis aan de Bronkhorsterweg van gemeenteboode Th.W.H. Eerligh. Hij en zijn vrouw Grietjen Harmsen verhuizen naar de Baakseweg, nu de doctor Alfons Ariënsstraat genoemd. Dat huis wordt later afgebroken, want daar komt het kantoor van Aviko. Het huis aan de Bronkhorsterweg is niet verdwenen: het heeft nu 21 als huisnummer.

De weduwe Herberts begint een winkeltje waar ze vooral textiel verkoopt zoals onderkleding, huishoudtextiel en babyhemdjes. Bij die babykleding zijn ook de kleinste maatjes met een schuine overslag en een strikje opzij. Verder kun je terecht voor handwerkmaterialen zoals breiwol en borduurgaren. De goederen voor dit winkeltje werden voornamelijk gekocht bij de firma Van der Hart in het centrum van Arnhem. Het was geen groothandel eerder een soort warenhuis. Op zijn beurt leverde dit bedrijf aan een groot aantal kleinere winkeliers, die ze koesterden. Hun reizigers of vertegenwoordigers deden regelmatig Steenderen aan om de bestellingen op te nemen. Manufacturen zoals lakens, slopen en theedoeken werden gekocht van de firma Demmink aan de Hamburgerstraat in Doetinchem.

De Bronkhorsterweg in 1915. Het tweede huis links is dat van de familie Herberts.

Onder de vaste klanten van de weduwe Herberts was de naai- en breischool Excelsior waar Rika ter Beest toen les gaf. Eerst was dat bij haar thuis aan de Kerkhofweg en later aan de Bronkhorsterweg bij de weduwe Herberts. Later noemden de neven en nichten die bij hun tantes op bezoek kwamen dat deel van het huis 'de school'. In die ruimte lagen de tafelbladen op schragen en dat kwam van pas bij verjaardagen die het karakter hadden van een familie-reünie. Marie is gestopt met haar werk in Doesburg. Ze verblijft nu bij haar zus Gerarda Hendrika (Grada) en haar zwager Dirk Smids in Heteren. Op 6 juli 1912 laat Marie zich opnieuw inschrijven in Steenderen. Ze wil 'niet weer in betrekking', want ze voelt zich ziek. Dokter Ten Doeschate behandelt haar. Ze lijkt te herstellen, maar in april 1913 heeft ze weer dezelfde kwaal.

Dagboekje

Marie houdt een dagboekje bij van 1906 tot 1921. Ze begint met 'een gedenkschrift'. Aanleiding hiervoor is haar bevestiging als lidmaat van de Nederlands Hervormde kerk op 13 april 1906. Ze kiest twee bijbelteksten: een uit het boek Spreuken en een uit Jeremia. Hieruit spreekt een groot geloof, maar ook de wens om op 'het goede pad te blijven wandelen' met andere woorden: het geloof te behouden. Op 3 maart 1909 schrijft ze: ik heb zeker iets van de gevreesde ziekte, die mijn Vader reeds vroeg van deze aarde wegrukte. 'k hoop dat het met mij niet het geval mag zijn. Met 'de gevreesde ziekte' bedoelt Marie tuberculose. In haar tijd stierven in Nederland 10.000 mensen per jaar aan deze aandoening, meestal longtuberculose. De ziekte werd ook wel tering genoemd, omdat de mensen koortsig en uitgeteerd aan hun einde kwamen. Marie heeft veel vertrouwen in haar huisarts, die een collega uit Arnhem vraagt om een 'tweede mening'. De artsen trekken de conclusie dat ze de patiënte 'goede moed' kunnen geven en dat het 'geheel in orde komt'. Marie ligt in de zomer overdag buiten dat wil zeggen in een zogenaamde prieeltje of lighal. Er is dan voor haar kwaal geen behandeling mogelijk met bijvoorbeeld medicijnen. Rust, goede voeding en gezonde buitenlucht moeten de genezing brengen. Het prieeltje kan ook een tuinhuisje zijn waarin je een tafel en rieten stoelen kon neerzetten om er thee te drinken. De Vereniging Ziekenzorg in Steenderen beschikte over lighallen die je kon huren. Ze waren aan een kant open en hadden één groot wiel waarmee je ze kon draaien naar de zon of uit de wind.

Voor Marie is het een tijd van hoop en vrees, maar zo schrijft ze: Moeder en Bé (haar zus) zijn erg goed voor me. Regelmatig krijgt de patiënte bezoek van de wijkverpleegster. Eerst is dat zus-

De weduwe Herberts met haar dochters Bé en Marie en twee buurmeisjes voor het woonhuis en winkel van de weduwe Herberts.

ter Kladder en als die op 1 maart 1916 naar Friesland is vertrokken, volgt zuster Bilderbeek haar op. Beide vrouwen wonen bij de weduwe Herberts in huis. De wijkzusters krijgen hun salaris van de Vereniging Ziekenzorg, een voorloper van de kruisverenigingen en de huidige thuiszorg. De vereniging betaalt voor de verpleegsters een bedrag voor 'kost en inwoning' aan de weduwe Herberts.

Eerste naamgenoot

Op 22 maart 1921 schrijft Marie: Riek en Anton hebben hun eerste baby gekregen. Wat een geluk. Het is een Willemien, de eerste naamgenoot van Moeder. Later wordt de vreugde getemperd, want: het is soms niet goed met Riek. Die laatste, Frederika, is de jongste uit het gezin Herberts. Als ze overlijdt is haar dochtertje nog geen twee maanden oud. De baby komt in Steenderen bij haar opoe en tantes in huis. Marie schrijft in haar dagboekje: wij moeten haar opvoeden. Als het kindje bijna 3 jaar is, trouwt haar vader met Bé, de zus van zijn vrouw. Als Bé is vertrokken naar Doetinchem wonen in het huis aan de Bronkhorsterweg: de weduwe Herberts en haar dochter Marie. Die laatste begint te herstellen, maar haar moeder krijgt nu juist een slechtere gezondheid. Johanna, die in Doetinchem woont en werkt, komt 15 januari 1925 naar Steenderen om voor beide zieken te zorgen.

Johanna (zittend) en Marie Herberts in hun tuin met op de achtergrond het huis van buurman Eskes. De opname is van rond 1926.

Bij Langerak

Johanna werkte in 1901, toen haar vader stierf, al bijna vijf jaar bij Jacob Rummelink en zijn vrouw in Doetinchem. Jacob is wethouder van Ambt Doetinchem en daaronder vallen onder andere Wijnbergen, Dichteren en de omgeving van de Slangenburg. Het gemeentekantoor wordt het Ambtshuis genoemd. Het centrum van Doetinchem heeft een eigen bestuur en heet Stad Doetinchem en daar noemen ze het stads-kantoor dan ook het Stadhuis. Jacob en zijn vrouw Christina hebben geen kinderen en wonen in het huis Ons Genoegen vlakbij de boerderij van hun broer en zwager. Deze broer, Willem Rummelink, boert op Heinoorden, een boerderij vlakbij de Oude IJssel aan de kant van Langerak.

Hoe komt Johanna in de omgeving van Doetinchem terecht? De neef van haar baas is D.J.B. Rummelink. Na zijn huwelijk gaat hij wonen op boerderij Broekhuizen in de Emmer. Hij koopt Spaensweert bij Steenderen voor zijn jongste zoon die er gaat boeren. Derk Jan

Bernhard Rummelink moet een vermogend man zijn geweest, want hij leende geld aan beginnende ondernemers zoals de smid Elbert Willem Herberts, de vader van Johanna. Als D.J.B. Rummelink is overleden blijft zijn weduwe nog geruime tijd een grote klant van de Steenderense smid.

Heeft Johanna een vrije dag en wil ze naar Steenderen dan moet ze vanuit Doetinchem naar de Bronkhorsterweg lopen. Pas in september 1902 kan ze gedeeltelijk met de Tramwegmaatschappij Zutphen-Emmerik reizen. Dan moet ze uitstappen in Toldijk bij Den Bremer en vandaar naar Steenderen lopen.

Als Johanna drie jaar in Doetinchem werkt, overlijdt haar werkgeefster. Haar man Jacob sterft in 1907. Hoe content deze mensen waren met hun huishoudster blijkt wel uit een legaat dat Johanna van hen ontvangt. Juist in die tijd koopt haar moeder het huis aan de Bronkhorsterweg. Toen droeg je je loon en andere inkomsten af aan het 'hoofd van de huishouding' en kreeg je van hem of haar zakgeld. Het legaat van Johanna ging dus naar haar moeder. Johanna vertrekt in oktober 1907 naar Steenderen waar ze gaat werken bij de weduwe D.J.B. Rummelink-Breukink. Twee jaar later is ze in Heteren bij haar zus en zwager. Tenslotte keert ze op 15 januari 1924 via Doetinchem weer

De weduwe Willemina Herberts in haar tuin. De opname is van rond 1920.

terug naar Steenderen. Als Johanna bijna anderhalf jaar in haar geboorteplaats woont, overlijdt haar moeder op 13 juli 1925.

Vanaf die datum wonen Johanna en Marie in het huis aan de Bronkhorsterweg, waarbij Johanna als oudste het 'hoofd van de huishouding is'. Ze zet het winkeltje van haar moeder voort en breidt het assortiment uit met verpakte levensmiddelen zoals koffie en thee. Die worden bewaard in grote blikken trommels van Van Nelle. Je kunt er ook werkmateriaal kopen zoals vegers en dweilen. De verkochte wasmiddelen zijn van het merk Persil. Zat je 's avonds zonder lucifers dan ging je toch een doosje halen bij de gezusters Herberts!

Johanna overlijdt begin zestiger jaren van de vorige eeuw. Marie moet veertien jaar later verhuizen naar een verzorgingshuis in Terborg waar ze ruim zes jaar woont tot haar dood.

Kleuterschool

In 1937 vindt huisarts Buurke dat er in Steenderen een kleuterschool moet komen. Heel wat moeders zijn het met hem eens en zij richten een Vereniging van Plattelandsvrouwen op die een kleuterschool gaat exploiteren. Het is een puur Steenderense aangelegenheid die geen banden heeft met de landelijke verenigingen van plattelandsvrouwen. De kleuterschool is bijzonder én neutraal. Dat betekent: niet gebonden aan een kerkgenootschap zoals protestant of katholiek en ook niet openbaar dat wil zeggen: van de gemeente. Als je lid was van de Steenderense vereniging die de kleuterschool beheerde, kon je je kind op die school plaatsen. De kleuters vinden onderdak bij de gezusters Herberts, die een huur ontvangen van f 55,- per jaar. Tien jaar later is dat zeventig gulden geworden. Uit een rekening van 30 september 1937 blijkt dat aan de school zijn geleverd: boetseerlei, tekenboekjes, priklappen, 'kuben' of bouwstenen van hout en nieuwe stoeltjes. Het schoolstelsel is genoemd naar de Duitse pedagoog F.W.A. Fröbel (1782-1852). De eerste lerares in Steenderen, juffrouw H. van Asselt, is dan ook een fröbelonderwijzeres. De gezusters Herberts leveren ook handwerkmateriaal aan de school zoals wol en linnen. Dat materiaal is natuurlijk niet voor de kinderen bestemd. Volwassenen breien daar onder andere sokken, truien en handschoenen van voor de verloting op de 'bonte avond'. Die wordt een keer per jaar gehouden en de opbrengst is een extra inkomstenbron voor de school. Voor de schoolschoonmaak krijgen Johanna en Marie twee gulden per maand. Behalve het klaslokaal is er ook een bijkeuken en een apart toilet beschikbaar.

De kleuters komen bijna veertien jaar in de school bij de gezusters Herberts. Daarna krijgen

ze een ander onderkomen in het Hummelhonk. Die school aan de koningin Wilhelminastraat in Steenderen is in 1985 opgeheven.

Tante Grada

In 1946 verkoopt Johanna een stukje grond van haar tuin aan de buurman. Het gaat om twee are en de koper is Hendrik Eskes, rijwiellhersteller. Notaris C.A. Viëtor is dan pas overleden en D. Wemes, kandidaat-notaris is waarnemer op het kantoor aan de Dorpsstraat waar de overdracht plaatsvindt.

In 1943 komt Gerharda Hendrika (Grada) bij haar zussen in Steenderen wonen. Grada is de op een na oudste uit het gezin. Ze trouwt in 1905 met Dirk Smids uit Heteren. In dat Betuwse dorp is haar man boer en rentmeester op de Landashoeve, een boerderij van de bekende

Feest in Steenderen op koninginnedag 1923 toen het zilveren regeringsjubileum van koningin Wilhelmina werd gevierd.

V.l.n.r. A.Heersink, Bé Heersink-Herberts (met hun dochtertje Wille-mientje), Johanna en Marie Herberts.

Arnhemse familie Sweerts de Landas. Later verhuizen ze naar een woning in het centrum van het dorp. Aan dat nieuwbouwhuis werken ook mensen uit Steenderen. Het huwelijk bleef kinderloos en nadat haar man in 1943 was gestorven, ging zijn weduwe Grada in Steenderen wonen. Ze overleed in 1949 in het huis van haar zussen Johanna en Marie en werd in Heteren begraven.

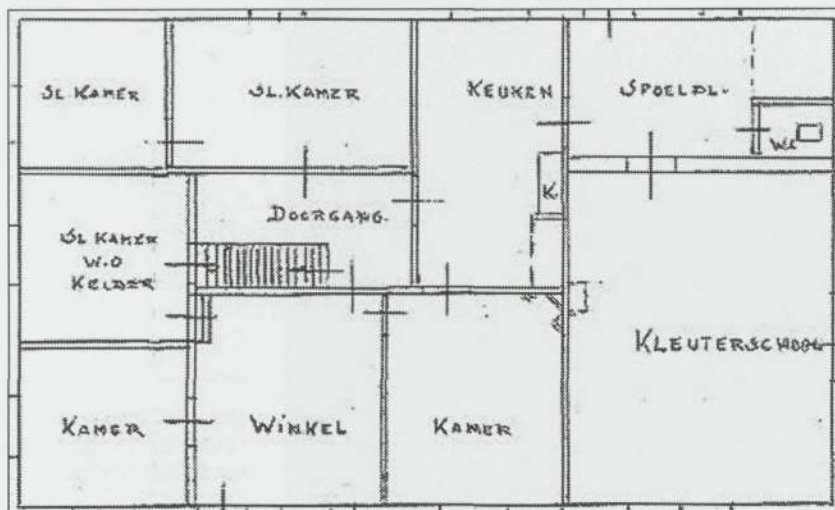
Splitsen woning

In 1951 zijn de kleuters verhuisd naar hun nieuwe onderkomen aan de koningin Wilhelminastraat. Opnieuw komt er ruimte vrij en de gezusters Herberts besluiten de woning te splitsen. Er is een enorme woningnood, veroorzaakt door de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen is er toen weinig gebouwd door materiaalschaarste, maar er zijn ook veel huizen verwoest door oorlogshandelingen.

De zussen houden de winkel aan. In het linkerdeel of het noordoosten van het pand hebben ze een woonkamer met stookplaats, twee slaapkamers waarvan een boven de kelder, w.c., keuken en een 'doorgang naar de trap'. In de woning aan de noordwest zijde komt een kamer met stookplaats, keuken, berging, kelderkast, een slaapkamer en een gang met trap. Architect W.Boogman maakt de tekening en voert het werk uit. Aan leges moet f 15,33 worden betaald en burgemeester Heersink en gemeente-secretaris Bouwens zetten hun handtekening onder de bouwvergunning.

De familie E. (Evert) Huetink is de gelukkige die het huis kan huren. Ze krijgen twee kinderen Henk en Frieda en die moeten op zolder slapen. Zowel de ouders als de kinderen hebben een fijne herinnering aan hun bureu. De kinderen liepen bij tante Johanna en tante Marie in en uit. Ze herinneren zich dat het winkeltje het domein van tante Johanna was. Frieda veranderde daar wel eens wat aan de indeling of aan de kleine

Plattegrond van de woning aan de Bronkhorsterweg 21 in 1937. Rechts de ruimte voor de kleuters.

Johanna Herberts met Geurtje en Hans Vleemigh in 1930 op de markt in Steenderen tijdens de kermis.

etalage. Soms zo dat de tantes iets niet zo goed terug konden vinden. Ze zeiden daar niets van, want ze hielden veel van kinderen.

Verbouwing

Als Marie is verhuisd naar Terborg verkoopt zij de woning aan H.van Leuvensteijn. Hij en zijn vrouw E.J. (Verdi) van Leuvensteijn-Breukink zijn de uitbaters van de Gouden Leeuw in Bronkhorst. Deze horecagelegenheid hebben ze verkocht om van een welverdiende rust te gaan genieten. Architectenbureau Boerman uit Steenderen maakt een tekening waarbij de woning-splitsing ongedaan wordt gemaakt. Op het terrein komt een aparte garage met puntdak passend bij de woning. Aannemersbedrijf Hulshof voert het werk in 1977 vakkundig uit.

Met dank aan W. Wensink-Heersink.

Bronnen:

Bouw dossier Bronkhorsterweg 21 in gemeente-archief Hengelo (G.)
Archief Callenfels.

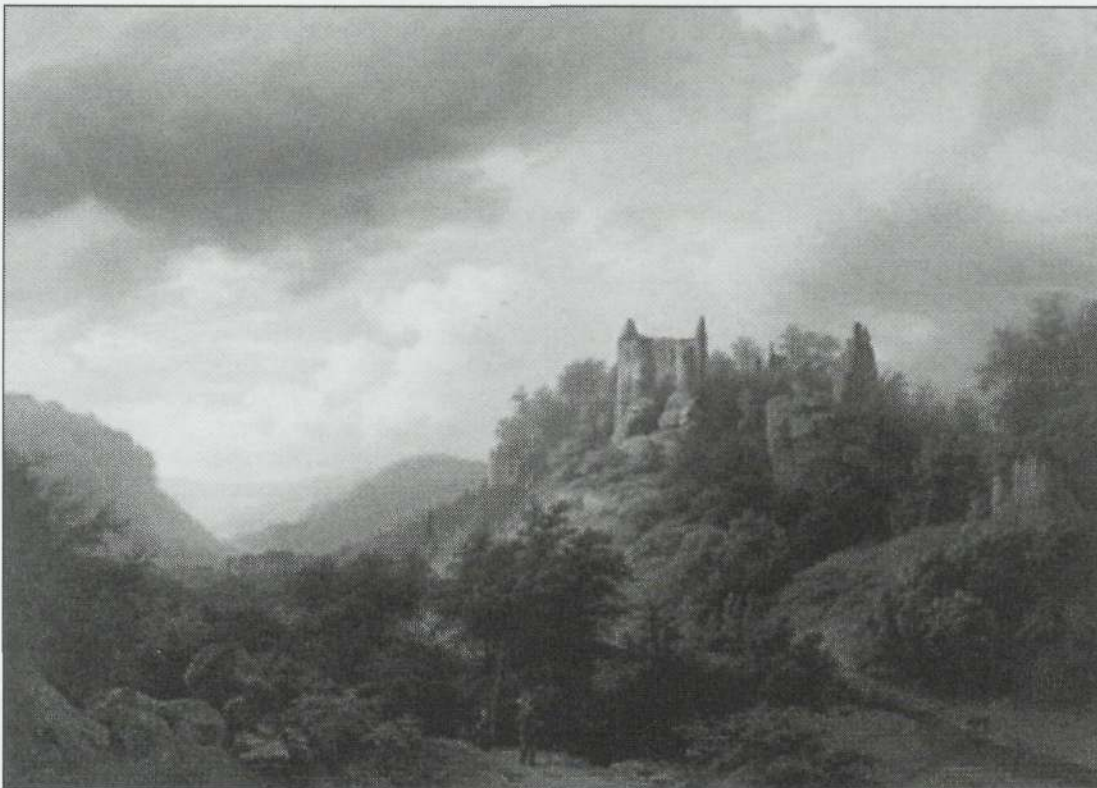
B.C. Koekkoek-Huis te Kleef

Schilder met een verfijnd penseel

Barend Cornelis Koekkoek, geboren te Middelburg in Zeeland in het jaar 1803, geldt als de belangrijkste representant van de Nederlandse romantiek. Gedurende een deel van zijn Middelburgse periode [voor 1822] was Barend Cornelis een leerling van de plaatselijke tekenacademie waar hij onderwijs van Abraham Krayestein genoot, die hem met het tekenen van landschappen vertrouwd heeft gemaakt.

Tevens kreeg hij les van zijn vader Johannes Hermanus Koekkoek (Veere 1778-1851 Amsterdam), die een bekwame marineschilder was. Al vanaf zijn zeventiende levensjaar nam B.C. Koekkoek aan tentoonstellingen deel. Koekkoeks allereerste tekeningen vertolken het vredige Zeeuwse landschap.

Met behulp van koninklijke ondersteuning kon de jonge Barend Cornelis het zich veroorloven om de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Amsterdam te bezoeken. De student kopieerde schilderijen van oude meesters en slaagde er geleidelijk aan in om zijn werken eigenhandig met figuren te stofferen. Barends vroegste geschilderde landschappen ontstonden in 1823.

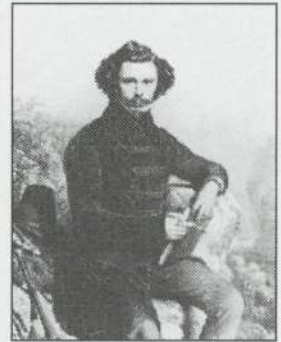

Na een verblijf in het Gooi [1826-1827] vertoefde hij in 1828 in Beek, bij Nijmegen. Het aanwezige ongerepte heuvelachtige „on-Hollandse landschap“ aldaar intrigeerde hem enorm. Zelfs in zo'n hevige mate dat hij in 1834 Holland verliet en zich in Kleef vestigde. De contreien van deze oude hertogstad bestaan uit glooiende heuvels, het imponerende Rijkswoud met zijn monumentale eiken en het uitgestrekte Rijnlandschap. Ze zullen ongetwijfeld aan Koekkoeks fascinatie voor de ongereptheid en grootsheid van het landschap hebben bijgedragen.

Uitzonderlijke klasse

Zijn fijn uitgewerkte schilderijen, tekeningen en litho's zijn van een bijna ongeëvenaarde klasse en hebben bos-, berg-, en panoramische Rijnlandschappen met zwaar geboomte als onderwerp. De zeer verfijnd gestoffeerde en meestal in helder koloriet uitgevoerde geschilderde landschappen heeft hij aan de hand van studieschetsen en herinneringen uit zijn geheugen met een glatte penseelvoering geconstrueerd.

Ze bezitten doorgaans een subtiele lichtval en dieptewerking en vormen sublieme getuigen van „moeder Natuur“. B.C. Koekkoeks landschappen sluiten nauw aan bij de Hollandse landschapsschilderkunst van de roemrijke zeventiende eeuw, maar toch koos Koekkoek voor een verfijndere, romantiserende benadering van het

Barend Cornelis Koekkoek, Lithografie van Charles Baugniet, 1839.

Monument voor B.C. Koekkoek op het Koekkoek-plein in Kleef met een borstbeeld door Johan Nicolaas van Gelder, 1844.

Barend Cornelis Koekkoek. Luxemburgse landschap met burcht Fels, 1848

landschap. Ten opzichte van Koekkoeks vroegere oeuvre werden gedurende de jaren dertig van de negentiende eeuw zijn beeldopbouw gecompliceerder en zijn stoffage rijker uitgevoerd.

In de jaren veertig was B.C. Koekkoek op het hoogtepunt van zijn roem en waren het vooral geschilderde Duitse Rijnlandschappen die zijn in 1843 gebouwde ateliertoren, de Belvédère, verlieten. Koekkoeks in 1841 te Kleef opgerichte tekenacademie en in datzelfde jaar verschenen publicatie 'Herinneringen en Mededeelingen van eenen Landschapschilder' verschafften hem nog meer bekendheid.

Koninklijke opdracht

Het negental tussen 1846 en 1848 in opdracht van de Hollandse koning Willem II vervaardigde Luxemburgse landschappen behoort tot de belangrijkste schilderijen uit zijn oeuvre. Typerend voor de jaren vijftig zijn de vaak overdadig aangebrachte stofferingen. Aan het einde van het jaar 1858 wordt Koekkoek ongelukkigerwijze door een beroerte getroffen, die het einde van zijn loopbaan als kunstenaar inluidde.

Op 5 april 1862 overleed Barend Cornelis in het hem zo dierbare Kleef. Ook in zijn vaderland Holland en ver daarbuiten treurde men om het grote verlies van dit genie der romantische landschapschilders. Koekkoeks schilder- en tekenkunst hebben vanaf het begin tot en met het einde van zijn artistieke loopbaan een indrukwekkende stilistische ontwikkeling doorgemaakt.

De 'Prins der landschapsschilders'

Het is niet voor niets dat deze „prins der landschapschilders“ vele internationale prijzen en eerbetonen in de wacht sleepte en dat zijn tekeningen en schilderijen op grote schaal werden vervalst. De in het Museum B.C. Koekkoek-Huis getoonde werken verschaffen de bezoeker een representatief beeld van zijn omvangrijke en gevarieerde artistieke oeuvre.

Excursie naar het Koekkoek-Huis te Kleef

Dit najaar brengen de leden van de HVS een bezoek aan het hierboven afgebeelde B.C. Koekkoek-Huis te Kleef, waar de bekende kunstschilder Koekkoek gewoond en gewerkt heeft. Dit bezoek wordt mogelijk gecombineerd met een bezoek aan het Kulturhaus in Kleef. De leden ontvangen te zijner tijd bericht om zich op te geven voor deze excursie.

Van het secretariaat

Verzamelbanden Zwerfstenen

Zoals u wellicht nog wel weet hebben wij medio 2006 een verzamelband voor alle reeds uitgegeven Zwerfstenen aan alle leden aangeboden. Deze map zit al bijna vol met alle reeds uitgegeven Zwerfstenen. Tijdens de algemene ledenvergadering werd gevraagd of er nog mappen beschikbaar zijn. Ze zijn bijna op. Bij Weevers hebben we een offerte aangevraagd voor een herdruk. Voordat wij opdracht tot herdruk geven, willen we graag weten of er behoefte is aan een nieuwe map.

Als u interesse heeft, geef dat dan svp. op bij het secretariaat, telefoon: 0575 441489, adres: Schoolstraat 2 7251 XR VORDEN, email: g.wesselink@hetnet.nl.

Kosten:

- Losse map € 10,00, inclusief bezorging in ons werkgebied. Hierbuiten worden verzendkosten in rekening gebracht.
- Losse nummers € 2,50, m.u.v. 2001/2 en 2001/3 deze kosten € 3,50 per stuk. Verzendkosten: zie boven.
- Complete map met alle al verschenen 40 Zwerfstenen plus inhoudsopgave kost € 75,00. Verzendkosten: zie boven.
- Complete inhoudsopgave tot en met de laatst verschenen Zwerfsteen is gratis beschikbaar.

Email adressen

Diverse leden hebben al enige tijd geleden hun email adres opgegeven, hiervoor onze hartelijke dank. Deze adressen zijn allemaal in de computer ingebracht. We zijn momenteel bezig om te bekijken hoe we met dit medium met u gaan communiceren. Voor degenen die dat nog niet gedaan hebben, vragen wij u: geef uw email adres door aan het secretariaat: g.wesselink@hetnet.nl.

Als u middels per email met mij communiceert dan zal ik de vrijheid nemen uw email adres op te nemen in het e-mailbestand.

Als u hier bezwaar tegen heeft verzoek ik u dat door te geven.

Gerard Wesselink, secretaris HVS

Charaden, Logogriphen en Raadsels

Oude raadsels, verzameld en bijeengebracht door Harmen Addink uit Steenderen. Ze dateren uit het begin van de negentiende eeuw.

Destijds werd ter verklaring toegevoegd: een charade is een lettergreep-raadsel, een logogriph is een woordletterraadsel en een raadsel is gewoon ... een raadsel.

Logogriph No 16

1-2-3-4 is dikwijls het verblijf van gevleugeld gedierte
1-2-4 bij de zeelieden zeer bekend
4-2-1 doet de schepen zeilen
3-2-1 wordt dagelijks ten toon gedragen.

Oplossing:

Kort

Charade No 17

Mijn eerste is mijn tweede
en wordt door mijn tweede betekend.
De soorten van mijn tweede gedeelte
zijn onnoemlijk en ontelbaar
en mijn geheel is den blinden aangenaam.

Oplossing Charade no.17:

Bij het vlijtig uittikken van al deze puzzeltjes vond de inzender van dit werk, onze (historisch verantwoorde) dorpsgenoot Daan v/d Kolk, het bij Charade nr 17 voldoende om als oplossing aan te geven: 'niet bekend'. Wie van de lezers kan hem en ons uit de droom helpen?

Charade No 18

Ik besta uit drie delen:
Mijn eerste en tweede bevatten al, wat men door zijn vijf zintuigen ontwaart
mijn derde is het overblijfsel ener zaak
mijn geheel is een toevoeglijk naamwoord.

Oplossing:

Wereldlijk of Natuurlijk